

Jeg var sidste fisker fra Egens Havhuse

Knud Ole Sørensen, erindringer

(skrevet af Vilfred Friborg Hansen 2014 til "Folk og Liv 2014")

Jeg er født i 1939 i Egens Havhuse. Min far hjalp Sandberg-familien med fiskeriet i vigen fra 1947 til 1955. Dengang fiskede den gamle Sandberg endnu, men hans to sønner Sigvald og Børge var så småt ved at tage over. De havde to fiskerbåde, "Grethe" og "Ebba". Da far holdt op, var den gamle Sandberg holdt året eller et par år før, og derefter fortsatte brødrene alene.

Som knægt var jeg med i det hele, ofte med bådene ude, med på tjærepladsen, når der skulle tjæres garn, med når de voksne sad i værkstedet og bødede garn om vinteren. Derfor var det helt naturligt, at jeg lige som min far begyndte at fiske sammen med Sandberg-brødrene. Det var i 1966. Da far hjalp, havde de to brødre to hjælpere, en i hver båd. Den anden var Jens Kni Nielsen fra Egens, hvis bror Erling også har hjulpet i en periode.

Jeg overtog Børges båd, da han holdt i 1978 og fiskede så alene frem til 1984. Men fiskeriet var blevet for usselt, torsken var helt forsvundet, så jeg holdt i 1984. Andre har fisket i vigen derefter, bl. a. de to fiskere fra Fjellerup, der købte båd og garn af Hans Thomsen - ham der oprettede den nu så kendte fiskehandel. Men ingen har haft det som heltidsbeskæftigelse efter min tid.

Mange har beskyldt Studstrupværket for at være årsagen til det dårligere fiskeri i Kalø Vig. Det er rigtigt, at det blev mærkbart dårligere efter at værket kom til, og man kunne om vinteren ligefrem se den isfrie rende, dannet af det varme spildevand, ud for værket. Men de sidste mange år har spildevandet jo været udnyttet til fjernvarme i Aarhus, så det kan ikke mere være årsagen. Jeg tror snarere, at det er udbygningen af Aarhus Havn, der er "synderen". Havnen ligger som en barriere for fiskenes adgang til vigen.

Men det har også altid gået op og ned med fiskeriet. Tidligere kunne man fiske tun i vigen, men det har jeg ikke været med til. Sandberg'erne fangede på et tidspunkt, mens far hjalp til, en tun, der var lige så lang som båden, omme ved Vrinner. Det blev der talt om mellem fiskerne i mange år. Den var så stor, at vægtene inde på kajen i Aarhus ikke kunne veje den, så den måtte fragtes på en vogn om til den storevægt ved Toldboden.

I 1970'erne forsvandt makrellen helt, men den er så småt ved at vende tilbage. Torsken forsvandt helt i 1980'erne – hvad der var stærkt medvirkende til, at jeg holdt op med at fiske – men lur mig, om den ikke også kommer igen engang.

Jeg drev fiskeri som bierhverv nogle få år efter at have solgt båden, men bureaukratiet omkring kvoter blev for surt. Nu er jeg på pension og bor i Feldballe – men jeg fisker stadigvæk, nu bare som fritidsfisker. Jeg har en lille jolle, og jeg har nogle åluser liggende uden for havnen i Nappedam.

Billede:

Knud Ole Sørensen med åleruser til fritidsfiskeri i carporten i Feldballe. Foto VFH 2014.

Sandberg-brødrene

Da jeg kom til, fiskede de to Sandberg-brødre fra hver sin båd, Sigvald fra "Grethe" og Børge fra "Ebba", kaldt op efter hhv. Sigvalds datter og søster. Børge fiskede alene, mens jeg hjalp Sigvald. Det var os, der passede de fem store bundgarn, mens Børge passede de mere håndterlige ålegarn. Om eftermiddagen sejlede Sigvald alene til Aarhus med dagens fangst til auktionen, mens jeg kom over i Børges båd. Vi tog os derefter af de sidste garn omme ved Følle.

Brødrene havde fælles økonomi, så jeg var i princippet ikke mere ansat ved den ene end den anden. Jeg var ansat på fast ugeløn. Oven i lønnen kunne jeg få de fisk, vi skulle bruge, så vi fik fisk til middag to gange om ugen derhjemme.

Billede:

"Ebba", Børges båd, der senere blev min.

Tjæregryden

Om foråret begyndte sæsonen med, at vi tjærede garn nede ved tjæregryden på Landbrugsskolens eng. Den gamle Sandberg må have fået lov til at bruge engen tilbage i tiden, hvor stedet var skovridersted under Kalø. Margit Sørensen har fortalt, at betalingen for brugen af engen i gammel tid var to kasser sild, leveret om foråret. I min tid var det en kasse ål, leveret på forpagter Otto Mikkelsens fødselsdag i efteråret. Så blev vi inviteret på ålegilde, med ål, der var tilberedt hele. De var ikke flået, blot rensed udvendig, og de blev spist med skind og hoved og det hele. Det smagte herligt. Tilberedt af Ottos husbestyrerinde og senere kone.

Den gamle tjæregryde lå lidt vest for den nuværende, og resterne af den kan stadigvæk ses. Den, der nu ligger på engen, er en forbedret og større udgave, som Sandberg-brødrene fik bygget i 1949 – årstallet står på den. Måske var det ved den lejlighed, de fik svinget, der gjorde det noget lettere at trække garnene op af tjæregryden og senere over i vognen.

Garnene blev om vinteren lagt op på loftet og derefter hentet ned garn for garn, efterhånden som man fik dem repareret, eller bødet, som vi sagde. Så blev de garn, der skulle tjæres, lagt i en bunke for sig. De blev skilt på midten, så de kunne håndteres under tjæringen, og skulle derfor sys sammen igen efter tjæring og tørring.

Tjæringen var nødvendig, hvis garnene skulle kunne holde i længden. I 1960'erne var der begyndt at komme nylongarn til erstatning for de gamle bomuldsgarn, og noget af fidusen med nylongarnene var, at de ikke behøvede at blive tjæret. Alligevel kunne det også være en fordel at tjære dem, så knuder og sammensyninger kunne holde bedre.

Når garnene skulle transporteres ud på tjærepladsen, fik vi fat i Viggo på Pynten, så han kunne tage sig af transporten med sine to heste. Vi havde en flad og lav jernvogn med jernhjul til det. Engang måske i begyndelsen af 1970'erne købte brødrene en traktor, en gammel David Brown, så vi ikke var afhængige af

Viggo og hestene. Det var nødvendigt, da Viggo begyndte at tage arbejde udenfor, så vi ikke mere kunne være sikre på at have ham på de dage, hvor vi havde brug for det.

Billede:

Min fars legitimationskort fra krigen. Lånt af min søster Annalise Laven.

Der blev tændt op under tjæregryden dagen før, så tjæren kunne være blød og medgørlig dagen efter. Der stod så en mand og fik garnene ned i gryden, der lignede en stor gruekedel. Det var mit arbejde i de år, jeg hjalp til. Det var nemlig mig, der kørte traktoren, og derfor skulle jeg have en plads, hvor man ikke fik tjære på hænderne. Af samme grund har det sikkert været Viggo, da garnene før traktorens tid blev transporteret med hans heste.

En anden - og det var altid Sigvald - stod så og drejede svinget, der trak garnene op af gryden, og herfra trak Børge dem hen over en sliske, der lå på skrå, så den overflødige tjære kunne løbe tilbage i gryden. Derefter stillede Sigvald sig op på rampen og trak garnene op på vognen, der skulle køre dem ud på tørrepladsen. Transporten foregik i samme flade jernvogn, som garnene var ankommet i.

Billede:

Knud Ole ved ruinen af den gamle tjæregryde ved Egens Havhuse. Tjæregryden indgår nu i "sporet", den afmærkede vandretur, ved landbrugsskolen. Foto VFH 2014.

Billede:

Ved Fjellerup Strand restaurerede borgerne i sommeren 2014 den gamle tjæregryde. Den er noget større end Sandberg-familiens ved Egens. Den ligger lige over for Strandkroen. Oplyst af tidligere uddeler i Egens Brugsforening Henning Kristensen, der nu bor i Fjellerup. Foto VFH 2014.

Når så tjæringen var forbi gik alle tre mand ud og hjalp til med at få garnene bredt ud til tørring. Her kom de så til at ligge nogle dage, til de var tørre. Imens var vi beskæftiget med at sætte bundgarnspælene op ude i vandet.

Arbejdet ved tjæregryden var et frygtelig beskidt arbejde. Vi tog noget af vores kasserede tøj på, for efter tjæredagen kunne man stort set godt brænde det under gruekedlen ved næste storvask. Vi havde beskyttelsesbriller på for at undgå at få kogende tjære i øjnene, men handsker brugte vi ikke, så vi havde tjære over det hele, når dagen var omme. I den gamle Sandbergs tid fangede de af og til et marsvin i vigen, og så kogte de trannet af den og brugte det som rensmiddel. Senere brugte vi margarine. I den sidste tid var der kommet noget, der hed "Rensehvidt", og det var meget effektivt.

Tjæringen foregik to gange om året. Dels om foråret, når de store garn skulle tjæres, eller rettere dem, der trængte til det, for det var ikke alle garn, der blev tjæret hvert år. Garnene holdt normalt i tre eller fire år, hvis vi passede godt på dem.

Næste tjæring var sidst i juli, hvor ålegarnene skulle have en omgang, før ålefiskeriet gik ind i august. Det øverste stykke af garnene, der snart var under vand og snart oven vand, mørnede let. Derfor klippede vi som regel de første 35 masker af om vinteren og syede nyt på, og det skulle så tjæres, så knuderne kunne holde.

Bundgarnene

Vi havde fem store garn ude, mens jeg hjalp til, men tidligere havde de haft flere. Bl. a. havde de haft to garn stående ved Skødshoved, men det havde vi ikke i min tid. De fem garn stod ved Vrinner, ved Faunetræspladsen (Hestehaveskoven), ved Badehotellet (det senere hvilehjem og nu kursuscenter), ved Løgten Strand og Vosnæs Pynt. Før min tid havde de også haft to garn omme ved Skødshoved. Om efteråret havde vi kun tre store garn ude: ved Vrinner, Faunetræspladsen og Badehotellet.

De store bundgarn var først og fremmest til sild og torsk, men der kom også en del fladfisk med. På dato, den 27. eller 28. april, fangede vi de første hornfisk i garnet omme ved Faunetræspladsen, og derefter gik hornfiskesæsonen ind. I sensommeren eller det tidlige efterår kom makrellen.

Systemet med bundgarnene var, at der stod en række pæle med garn vinkelret på kysten, pælene stod med 10-12 meters mellemrum. Vi kaldte det stykke for "raden". Overkanten af den bestod af et stykke tovværk, der blev holdt oppe med "flåd" – nogle små hule plasticdimser. Underkanten blev tyngt ned mod havbunden med "synk", der bestod af blylodder. Det har sikkert i gammel tid været sten.

Raden endte ude i hovedgarnet, der bestod af et forgarn og et hovede. Fiskene blev ledt fra forgarn til hoved gennem en lille indgang, som vi kaldte kalven. Hovedet var forsynet med et bund af net. Når man røgtede garnet, skete det ved at lukke for kalven, altså indgangen til hovedet, og så samle alle fiskene i en afsnøring af garnet. Nu om dage ender hovedgarnet i en ruse, hvilket gør det lettere at røgte, men vi havde kun ruser i ålegarnene.

De store garn stod på ti alen vand – og rakte altså langt ud fra kysten. Andre fiskere gik endda helt ud på 12 – 14 alen, men det er vigen for lavvandet til. Pælene inde mod land kaldte vi køllepælene, fordi de kunne bankes ned med kølle. Dem længere ude blev banket ned med rambukken, som stod på "Ebba". Så havde vi en pram ude og arbejde fra. Garnene blev også fragtet ud på pramme. Den største pram havde en mølle med en lille motor til at trække garnene. Et par mindre pramme brugte vi, når vi skulle hænge garnene op på pælene eller senere fjerne dem derfra. Vi havde i alt seks pramme liggende i Lumskebugten. Den mindste lå inde på land og blev brugt til at fragte os ud til bådene og de andre pramme, der lå tøjret til pæle lidt ude i vandet.

Billede:

Her gøres der klar i Lumskebugten til at hale garn op til tørring og rensning eller tjæring. Med traktoren bakkes "møllen", der skal påmonteres den store pram, ud til prammen. Møllen bruges til at hale garnene op med. Det er muligvis Børge til venstre og Sigvald til højre i prammen og mig på traktoren. Der ses mindre pramme både til højre og venstre i billedet, der er lånt af Margit Sørensen.

Ålefiskeriet

De mindre ålegarn stod på tre-fem alen vand. I ålegarnene endte hovedgarnet i en ruse, så her røgtes garnene ved at tage rusen op og hente ålene ud.

Vi fangede lidt ål om foråret, men det egentlige ålefiskeri foregik i de fire efterårsmåneder fra august til november.

Om foråret havde vi kun fem ålegarn ude, nemlig tre ved slotsruinen og to omme i Lumskebugten. Senere dog også et ved Rønnen.

Men om efteråret havde vi hele 26 ålegarn ude, heraf alene de 12 ude ved Vrinner, stykket fra møllen til den gamle Rolsø kirke. Så var der tre ude ved slotsruinen, seks ved Hestehaveskoven, hvoraf de fire stod ved Faunetræspladsen. Så var der tre ved Følle: Badehotellet, Thyrislund og Følle Strand. Og endelig stod der to ved Gammel Løgten Strand.

Vi var ude ved garnene hver dag i ålesæsonen. Hvis det var godt ålevejr (blæst) endda også om søndagen. Sæsonen var delt i fire "mørker", d. v. s. de fire perioder mellem fuldmåne og næste fuldmåne. Garnene blev sat ud lige før månen var fuld, og derefter gik flere og flere ål i garnene efterhånden som det blev mørkere. Når det var helt mørk væltede det ind med ål i tre-fire dage. Derefter blev det igen gradvist ringere. Til sidst blev garnene taget op, repareret, og derefter sat tilbage klar til næste "mørke". Hvis der havde været storm, kunne garnene være så ødelagte, at de måtte hjem til reparation.

Vi havde to pramme med, når vi skulle tømme åluserne. Så foregik det derfra. Når Sigvald sejlede mod Aarhus med dagens fangst, fik Børge og jeg begge pramme på slæb. Vi smed dem så inde i Nappedam, før vi sejlede om for at tømme de sidste store garn omme ved Følle.

Ålene blev samlet i et hyttefad omme i Lumskebugten, og så kom der en ålekvase fra firmaet Th. Pedersen i Kolding og aftog dem med jævne mellemrum. De lidt dårligere gulål blev dog afsat ved auktion i Aarhus, for århusianerne var knap så kræsne. Alle de gode blankål kom med ålekvasen til Kolding. De gule ål er de indtil seks år gamle ål, der stadigvæk tager føde til sig, de er lidt blødere i det, og navnet kommer af bagsidens gullige farve. Blankålene er dem, der ikke mere tager føde til sig og er på vej til Sargossahavet for at gyde, de er fastere i det og sølvskinnende blanke.

Der var ål overalt dengang. Der blev fanget ål i bække og åer og ude i vigen – der kunne sågar fanges ål i våde enge, hvor ålen gik for at finde frem til et vandløb. Dem fangede vi også en del af. De blev kaldt "skrabet ål", fordi de blev noget skrammede af at bugte sig gennem græsset, men de smagte lige godt. En af årsagerne til, at ålen er gået så kraftigt tilbage, er at ålegræsset eller græstangen i de indre farvande er næsten forsvundet.

Den bedste måde at tilberede ål på er at rengøre dem den ene dag og først tilberede dem den næste. Det skal selvfølgelig bære blankål. Så skal de på en god varm pande, så de bliver helt sprøde. Og så er fidusen at stege dem i eget fedt, ikke noget med hverken smør eller margarine. De har fedt nok i sig selv til stegningen. Det var den fidus, gamle Sandbergs kone Marie kendte, og som hun kunne imponere garnsælgeren Lund fra det gamle firma Utzon Garn med. Han fik kun ål ét sted på sin rute, og det var hos Sandbergs, og så kom han selv med smørret, som Marie lagde pænt til side til eget brug senere, mens hun serverede ålene uden at afsløre, at de ikke som "beordret" var smørstegte. Lund kom altid i sidst i oktober,

hvor sæsonen var ved at være slut og vi vidste, hvad vi havde brug for – og råd til - af garn. Somme tider kom han også først på efteråret for at høre, hvordan det gik – det var vel en slags kundepleje. Det eneste sted, han skulle have ål, var hos Marie, det var åbenbart et af turens højdepunkter. I min tid var han afløst af en repræsentant for "Ørebæk og Søn", der var knap så lysten efter ål.

De fire måneder med ålefiskeriet skulle give de penge, der var nødvendige for at overleve vinteren og til de nødvendige investeringer i pæle, garn og vedligehold af bådene. Fiskeriet indtil da var bare til dagen og vejen. Efter et virkelig godt fiskeår investerede vi rigeligt, så der også var lidt at trække på i evt. kommende dårlige år. Omvendt hvis det havde været et dårligt år, så drejede det sig om kun at investere det allerhøjst nødvendige.

Billede:

Egens Havhuse, 1950'erne. Det lange, nu nedrevne hus på hjørnet mod Molsvej til venstre, derefter Sigvalds hus, så Børge Holsts hus (den senere keramikbutik), og bag det Lindbergs hus.

Årets gang

Vi tørnede ud kl. 7 om morgenen hver dag i sæsonen. Vi cyklede til og fra bådene, der lå omme i Lumskebugten – til det formål havde vi et lille skur deromme, hvor cyklerne kunne stå. Ved middagstid skiltes vi, når Sigvald tog til Aarhus. Vi havde madpakke med og spiste på vandet, indtil vi var færdige og sejlede hjem sidst på eftermiddagen. Det var nok oftest ved 16- eller 16.30-tiden – vi var i hvert fald altid hjemme til spisetid kl. 18.

Sæsonen begyndte om foråret typisk midt i marts. Så skulle bådene efterses og vaskes rene. Derefter blev de smurt i bunden med patentmaling. Så var de klare til sæsonstart.

Så fulgte tjæring af garn og udsætning af bundgarnspæle. Dem nærmest land kaldte vi køllepælene – dem kunne vi vade ud og banke ned med en kølle. Dem længere ude måtte vi stå i en pram og banke ned med rambukken fra "Ebba".

Om sommeren, når det var småt med fisk, blev bådene halet op og malet udvendig.

Den virkelig travle tid var de fire efterårsmåneder, hvor vi både skulle passe de store garn og de mange ålegarn.

Når sæsonen var ved at være slut i slutningen af november blev pælene trukket op, og garnene halet op og sejlet hjem og lagt på loftet.

Derefter blev bådene trukket på bedding på land. Det foregik oprindeligt omme ved Knebel, men engang omkring 1950, mens far hjalp til, købte den gamle Sandberg et ophalingsspil og skinner og vogn af en fisker i Knebel og fik af Kalø lov til at sætte det op på den østlige ende af øen med slotsruinen. Der blev bygget et lille skur, gravet en halv eller to meter ned, til at beskytte spillet. Derefter blev bådene halet på bedding for vinteren derude. Vores både lå på skinnerne på den nordlige side af ophalingen, så der var plads til, at et par andre både kunne ligge på den sydlige side. Det var der altid nogen, der benyttede sig af, bl. a. et par fiskere fra Knebel. Pælene blev også lagt ude ved slotsruinen. Derimod lå prammene, både de store og de små, omme i Lumskebugten vinteren over.

Engang i begyndelsen af 1970'erne, nogle år før jeg købte Børges båd, var skinner og vogn blevet så ringe, at brødrene opgav beddingen ved slotsruinen og i stedet sejlede båden til Aarhus, hvor de lejede en plads til bedding. Det har selvfølgelig kostet et beløb, men jeg ved ikke hvor meget. Det sidste par år før jeg overtog båden, lå den omme i Nappedam for vinteren, uden at være halet op. Den praksis fortsatte jeg.

Om vinteren lå fiskeriet stille, men fiskerne var alligevel beskæftiget ude i værkstedet med at bøde garnene, der blev hentet ned fra loftet efterhånden som arbejdet skred frem. Men jeg selv blev fyret, oftest i den første uge af december, hvorefter jeg var fri til at søge andet arbejde. Det var der dog ikke meget af, men ind imellem kunne jeg være heldig at kunne hjælpe med til at losse kunstgødning fra et skib omme i Nappedam. Det kunne dog kun ske i perioder, hvor havnen var isfri.

Jeg solgte min båd til søspejderne, der fragtede den til Knebelbro. De opgav dog at restaurere den, så den blev hugget op. Men flagmasten, der stod ved Brohuset i Knebel i mange år, stammede fra "Ebba".

-

Fortalt 2014 til Vilfred Friborg Hansen til "Folk og Liv 2014", Boggalleriet Rønne 2014, hvor artiklen i sin helhed med billeder kan læses.